

АНАЛІТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ЕТАПІВ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІ СОЦІОЛОГІЇ БЕЗПЕКИ У СУЧАСНІЙ ЗАХІДНІЙ СОЦІОЛОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Калашнікова Людмила Володимирівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Чорноморського національного університету імені П. Могили

У статті здійснено аналіз етапів інституціоналізації соціології безпеки у сучасній західній соціологічній думці. Зокрема, окреслено передумови становлення соціології безпеки й соціального пізнання проблем безпеки, представлені у роботах класиків соціологічної науки. Схарактеризовано перший період становлення соціології безпеки, особливістю якого є виникнення соціології міжнародної безпеки в якості самостійної наукової дисципліни. У межах даного етапу висвітлено ідеї Б. Броді, Г. Кана, Т. Шеллінга, А. Уолстеттера, А. Вольферса та ін. Визначено характерні риси другого етапу інституціоналізації соціології безпеки, що полягають у розширенні уявлень про суб'єктивний вимір безпеки, розкритті соціокультурних аспектів відчуття безпеки/незахищеності у масовій свідомості в умовах розриву з традицією й турбулентністю соціальних процесів. Проаналізовано праці К. Бута, Р. Джонса, Б. Бузана, О. Вейвера, З. Баумана, Е. Гідденса, У. Бека, Н. Лумана, П. Штомпки та ін. Окреслено можливі перспективи розвитку соціології безпеки на третьому (сучасному) етапі, зокрема за рахунок розширення означень предметної галузі, нового розуміння безпекового стану людей, обумовлених стрімкими змінами середовища міжнародних відносин.

Ключові слова: соціологія безпеки, інституціоналізація, суспільна безпека, національна безпека, особистісна безпека.

В статье проанализированы этапы институционализации социологии безопасности в современной западной социологической мысли. В частности, определены предпосылки становления социологии безопасности и социального познания проблем безопасности, представленные в работах классиков социологической науки. Охарактеризован первый период становления социологии международной безопасности, особенностью которого является возникновение социологии международной безопасности в качестве самостоятельной научной дисциплины. В рамках данного этапа проанализированы идеи Б. Броди, Г. Кана, Т. Шеллинга, А. Уолстеттера, А. Вольферса. Очерчены характеристики второго этапа институционализации социологии безопасности - расширение представлений о субъективном измерении безопасности, раскрытие социокультурных аспектов ощущения безопасности/незащищенности в массовом сознании в условиях разрыва с традицией и турбулентностью социальных процессов. Проанализированы труды К. Бута, Р. Джонса, Б. Бузана, А. Вейвера, З. Баумана, Э. Гидденса, У. Бека, Н. Лумана, П. Штомпки и др. Определены перспективы развития социологии безопасности на третьем (современном) этапе, в том числе посредством расширения определений предметной области, нового понимания безопасности жизнедеятельности людей, обусловленных стремительными изменениями среды международных отношений.

Ключевые слова: социология безопасности, институционализация, общественная безопасность, национальная безопасность, личностная безопасность.

The article analyzes the stages of institutionalization of security in contemporary Western sociology sociological thought. In particular, the defined conditions of formation of sociology and social security knowledge of security problems presented in the works of the classics of sociology. It characterized the first period of the security sociology feature of which is the emergence of international security sociology as an independent scientific discipline. As part of this phase are analyzed ideas B. Brodie, H. Kahn, T. Schelling, A. Wohlstetter, A. Wolfers. Outlines the characteristics of the second stage of institutionalization of security Sociology - expanding concepts of the subjective dimension of security, disclosure of social and cultural aspects of the sense of security / insecurity in the mass consciousness in a break with tradition and turbulent social processes. We analyzed the works of K. Booth, R. Jones, B. Buzan, A. Waiver, S. Bauman, A. Giddens, U. Beck, N. Luhmann, P. Sztompka. The prospects of the development of the security of sociology at the third (modern) stage, including by expanding the definition of a domain, a new understanding of human security of life caused by the rapid changes in the international relations.

Keywords: security sociology, institutionalization, public safety, national security, personal security.

На сьогодні в соціологічній літературі накопичено чимало матеріалів з приводу вивчення як теоретичних, так і прикладних аспектів безпеки, однак наукова практика в цій галузі потребує нового теоретико-методологічного осмислення, обґрунтованого необхідністю пошуку нових концептуальних рішень. У межах широко розповсюдженого традиційного підходу до проблем національної безпеки наявні теоретичні напрацювання вирізняються одномірністю висловлювань щодо природи самої безпеки й можливих шляхів її забезпечення. Натомість реалії сьогодення вимагають концептуальних зрушень у науковому осмисленні безпеки в бік її соціально-гуманітарних складових, обумовлених необхідністю забезпечення безпечного функціонування та розвитку соціуму, збереження фундаментальних цінностей й традицій різних народів, формування збалансованих відносин особистості, суспільства і держави, ефективного запобігання будь-яким загрозам.

Інституціоналізація соціологічного знання у цій галузі на рівні спеціальної соціологічної теорії середнього рівня – соціології безпеки, яка активно розвивається останнім часом, багато в чому визначає характер й сутність проблемної ситуації й виступає вагомим аргументом, що обумовлює необхідність глибокого наукового аналізу теоретико-методологічних аспектів формування соціологічного знання про безпеку, особливо в умовах функціонування й розвитку сучасного українського суспільства.

Соціологічна рефлексія безпеки достатньо новий й перспективний напрям. За тривалістю існування теоретичні конструкти «соціальне життя» й «безпека» свого роду ровесники, але наукова увага до останнього активізувалася лише протягом останнього півстоліття, тому теоретичний процес у цій семантичній сфері лише набуває обертів. Розглядаючи інституціоналізацію проблематики безпеки в соціології, а саме формування теоретико-методологічних основ, зазначимо, що перші теорії класичного й початку сучасного етапу розвитку західної соціології мали принципове методологічне підґрунтя для дослідження проблем безпеки. Але виявлення витоків зародження знань про безпеку пов'язано, у першу чергу, з реконструкцією й інтерпретацією поглядів, теорій та концепцій соціологічної спадщини.

Тож метою даної статті є аналіз етапів інституціоналізації соціології безпеки у сучасній західній соціологічній думці.

Становлення соціології безпеки й соціального пізнання проблем безпеки життєдіяльності як такої формувалося у роботах класиків соціологічної думки. Для соціологічного розуміння безпеки інтерес представляє вчення Г. Спенсера [1] про соціальну рівновагу як результат пристосування, узгодження інтересів, компромісів у діях людей й соціальних інститутів. Не менш значимою є структурно-функціональна парадигма Е. Дюркгейма [2] щодо розуміння соціальної безпеки як соціальної узгодженості, в межах якої суспільство виступає основним суб'єктом безпеки, а вирішення проблем між індивідуальним і колективним можливе за рахунок існування соціальної солідарності як основи соціальної стабільності й гарантії дотримання індивідуально-особистісних інтересів. Принципове методологічне значення для соціологічної інтерпретації питань безпеки життєдіяльності має аналіз соціокультурних чинників у соціально-історичному аналізі соціальних ситуацій згідно міркувань М. Вебера [3]. Особливої уваги заслуговують роботи П. Сорокіна, в яких обґрунтовані теоретико-методологічні основи соціокультурного підходу, принципи соціального гуманізму й соціальної справедливості, необхідні для розкриття феномену культури безпеки життєдіяльності [4].

Аналізуючи процес становлення сучасної соціологічної теорії безпеки, О. Вейвер [5] здійснив періодизацію розвитку соціологічних досліджень у цій сфері й виокремив три етапи.

Перший період: 1940-1960 рр. (Б. Броді, Г. Кан, І. Манн, Т. Шеллінг, А. Уолстеттер, Ф. Хоффман, Г. Роуен та ін.) характеризується виникненням соціології міжнародної безпеки в якості самостійної наукової дисципліни.

Вагомий внесок у розвиток теорії безпеки в цей період здійснив відомий американський військовий історик й стратег Б. Броді, який, аналізуючи військово-стратегічні погляди видатних полководців, політичних діячів й результати їх практичного застосування, зауважив, що вибір тієї чи іншої військової стратегії, а подекуди й геополітичної в цілому, обумовлений рівнем розвитку військової техніки, зокрема ракетно-ядерної зброї [6]. На його думку, у доядерну епоху основні принципи національної безпеки будувалися на наступальній, активній військовій стратегії, що передбачала вияв ініціативи й перенесення бойових дій на територію супротивника (превентивна війна, випереджаючий удар, масований удар-відповідь), натомість у ракетно-ядерну епоху, яка розпочалася після другої світової війни, виникла необхідність розробляти стратегії локалізації військових конфліктів, утримання від будь-яких військових дій [7].

Визначаючи особливості інституціоналізації соціології безпеки у сучасній західній соціологічній

думці, слід акцентувати увагу на концепціях, в межах яких науковці намагалися проводити паралелі між національною безпекою держави і благополуччям соціуму. Автором однієї з перших такого роду концепцій є експерт Гудзонівського інституту (США) Г. Кан, який на початку 1950-х рр. розробив теорію ескалації, виділивши 17 етапів розвитку конфліктів, визначив на яких з цих можна використовувати спочатку тактичну, а потім стратегічну ядерну зброю. Окрім того, він запропонував термін «ядерний поріг», під яким слід розуміти проміжок часу від початку війни до моменту першого використання ядерної зброї [8; 9].

Не менш цікавими у цьому сенсі є погляди одного зі засновників теорії ігор, американського економіста Т. Шеллінга, який вивчав стратегічну раціональну поведінку, коли люди намагаються, здійснюючи взаємодію, максимізувати свою вигоду протягом тривалого проміжку часу [10]. На його думку, в ході тривалого конфлікту формуються фокальні точки, що являють собою взаємовигідні рішення, обумовлені знаннями про відповідні переваги протидіючих сторін. При цьому учасник конфлікту може посилити свої позиції шляхом наведення доказів, що він, не дивлячись на обставини, непохитно слідуватиме обраній стратегії. Зокрема, в ядерних перегонах озброєння вигідно дотримуватися концепції автоматичного удару у відповідь. У процесі переговорів між учасниками конфлікту вигідним є «блеф», коли для посилення власних позицій одна зі сторін приховує свою поінформованість щодо позицій опонента [11].

У стратегії ядерної доктрини А. Уолстеттер аргументував варіант регульованого стримування, під яким розумів обмеження військових дій з використання тактичної ядерної зброї високої точності. Аналізуючи різні типи конфліктів й оцінюючи можливі збитки від досягнення стратегічних цілей, він визначив поняття перемоги й запропонував набір можливостей для досягнення поставленої мети: виживуть всі наші міста й міста союзників; виживуть хоча б наші міста; шанси 50/50; технічна перемога. Ідеї А. Уолстеттера щодо побудови національної стратегії безпеки технічні й технологічно орієнтовані, передбачають поєднання визначеного наступального й оборонного набору [12].

Класичний розподіл об'єктивних й суб'єктивних аспектів безпеки здійснює А. Вольферс. Порівнюючи безпеку з іншими поняттями (сила, військова могутність держави, благополуччя суспільства), він визначає її об'єктивний зміст як конструкт, що дозволяє вимірювати відсутність загроз по відношенню до забутих цінностей, тоді як у суб'єктивному сенсі – означає відсутність страху за те, що ці цінності можуть бути атаковані [13]. Іншими словами, безпека в об'єктивному її розумінні асоціюється з реальними зовнішніми загрозами по відношенню до суспільства, нації й держави, у суб'єктивному – зі страхами подібних загроз, циркулюючих у різних соціальних групах незалежно від наявності об'єктивних передумов їх існування.

Узагальнюючи, зауважимо, що особливість цього етапу полягає у зміні пріоритетів й переході від розгляду переважно військових аспектів безпеки до стратегії розробки саме соціологічних аспектів з метою формування відповідної теорії. Протягом багатьох десятиліть проблема безпеки асоціювалася лише з військовими загрозами, а в її вивченні домінував політичний підхід. За часів холодної війни розроблялася концепція «дилеми безпеки», коли прагнення однієї держави підвищити рівень власної безпеки шляхом нарощування обороноздатності змушувало інші держави діяти аналогічно, тим самим розкручуючи спіраль нестабільності. Поряд з політичним існував ліберальний підхід, що передбачав наявність механізмів, які стимулюють перегони у сфері військових озброєнь. В основі зазначених підходів лежить однакове розуміння суб'єкту (держави) й предмету (військової сфери) загрози. Натомість прихильники сучасних теорій безпеки суттєво розширюють межі безпеки, включаючи екологічну, економічну, політичну та соціальну складові, розглядаючи у якості об'єкту захисту не лише державу, а й соціальні інститути, організації, групи, окремих людей й навіть біосферу. До сьогодні в американських дослідженнях безпеки переважає політичний підхід, на відміну від Європи, де домінує критичний аналіз проблем безпеки.

Другий етап у розвитку соціології безпеки припадає на 1970-1990 рр. та характеризується як період укріплення самостійного теоретичного й інституціонального статусу наукової дисципліни, публікації досліджень з проблем безпеки у спеціалізованих наукових журналах й підтримки наукових зв'язків у межах діяльності наукових профільних асоціацій.

Представники Уельської школи, К. Бут [14] і Р. Джонс [15], розвиваючи ідеї критичної теорії Франкфуртської школи, спираються на марксизм у його вимогах не лише пояснити світ, а й змінити його. Як зауважив К. Бут, для більшості людей найголовнішою загрозою є власна держава. Автор, розмірковуючи про раціональну поведінку людей, дійшов висновку, що державні й політичні діячі, розробляючи стратегію функціонування та розвитку держави, мають наміри проектувати свої власні

культурні цінності (етноцентричне сприйняття), тим самим піддаючи сумніву саму стратегію. Основним завданням соціології безпеки, на його думку, є максимальне розуміння можливих загроз й перешкод, що заважають їх мінімізувати [16].

К. Бут у праці «Theory of World Security» [17] висунув ідею створення світової системи безпеки, яка з одного боку виступає як синонім свободи особистості й універсальної моральної рівності, з іншого – має виходити за межі національної безпеки, будучи сумісною з раціональною свободою інших, й відкидати «інстинктивну тваринну боротьбу за виживання».

Міжнародні відносини та безпека виглядають інакше, якщо їх розглядати не з точки зору європейського співтовариства, а з боку постколоніальних країн третього світу. Т. Баркаві й М. Лаффі [18], намагаючись відійти від європоцентристських теорій безпеки, вивчали терористичні групи як притулок слабких. На їх думку, війна з тероризмом - це лише нова форма конфлікту Півночі й Півдня, коли будь-яке протистояння останнього визначається незаконним, провокуючи появу неокolonіальних ідей.

Засновник теорії секьюритизації Б. Бузан [19] критикує традиційне використання концепту безпеки, пов'язаного з вузькою об'єктивністю позитивістського підходу до даної проблематики, що являє собою державно-центричне розуміння, у фокусі якого знаходяться військові чинники. Як можливість відходу від позитивізму ним було запропоновано концепцію соціального конструювання реальності, в межах якої соціальний порядок, зокрема, на міжнародному рівні, слід розуміти як соціальний конструкт. Безпеку в руслі цієї концепції варто розглядати скоріше як відносну якість, а не як об'єктивну характеристику розподілу потенційних чи явних загроз. Процес, в ході якого об'єкт виступає в якості проблеми безпеки й починає розглядатися як загроза, Б. Бузан називає секьюритизацією. Цей процес реалізується в два етапи – в ході першого етапу актор повідомляє про наявність загрози, другий етап передбачає легітимізацію порушення норми, за умови усвідомлення суспільством реального існування цієї загрози. Якщо останній етап не пройдено, то секьюритизацію не можна вважати успішною. Умови, що визначають можливість успіху, поділяються на внутрішні (дотримання правил побудови мовного апарату) й зовнішні або соціальні (соціальний капітал, що визначає позицію актора секьюритизації; держава, якій відводиться привілейоване місце). Здійснюючи вивчення детермінант безпеки реалізації міжнародних відносин, Б. Бузан пропонує використовувати індуктивно-дедуктивний аналіз (від людської природи до поведінки колективів, організацій, соціальних інститутів, держави, суспільства або ж у зворотному порядку), на таких п'яти рівнях: міжнародні системи (планетарний рівень); міжнародні підсистеми (інтернаціональні системи, пов'язані, наприклад, територіально чи економічно); групи, організації, співтовариства акторів; підгрупи людей в межах однієї групи акторів; конкретні індивіди.

Роблячи висновки, зазначимо, що сутність концепції секьюритизації Б. Бузана полягає у тому, що увагу слід зосереджувати не на оцінці характеру й ступеню реальних загроз конкретних об'єктам, а на аналізі процесу секьюритизації – виявлення того, хто секьюритизує, що, як й за яких умов визначається успішність даного процесу.

Ідеї Б. Бузана знайшли своє продовження у працях представника Копенгагенської школи О. Вейвера, який, об'єднавши бузанівські елементи безпеки у дві групи, сформував дихотомію «державна безпека/соціетальна безпека». Перша стосується держави та її суверенітету, друга – суспільства та його ідентичності. У межах власної теорії секьюритизації, О. Вейвер розмірковує, як ту чи іншу проблему можливо віднести до сфери безпеки й робить висновок, що для цього її спочатку потрібно політизувати, широко обговорюючи, потім секьютиризувати – визнати екзистенційною загрозою. Усі види загроз слід розділити на п'ять основних типів: військові, екологічні, економічні, суспільні й політичні. Загрози забруднення навколишнього середовища, фінансова криза, протік мігрантів, розмиття колективної ідентичності, загроза політичній стабільності можна віднести до числа екзистенційних. А оскільки будь-яка загроза традиційно асоціюється з війною, то дії щодо її попередження будуть однозначно нагадувати військові. Таким чином, під секьюритизацією слід розуміти процес дискурсивного конструювання загроз, що призводить до деполітизації референту безпеки. Але якщо дискурс може створювати ситуацію небезпеки, то можливо говорити і про зворотний процес - десекьюритизацію [19].

Розвиваючи теорію секьюритизації Б. Бузана та О. Вейвера, Р. Доуті [20] розширює дослідницьке поле соціології безпеки за рахунок проблематики конкретного індивіда, асоціюючи людську безпеку зі суспільним благополуччям. Не ототожнюючи людську безпеку з безпекою індивіда, він у якості об'єкта дослідження розглядає тріаду: національна безпека – соціетальна безпека - людська безпека. Остання визначається в термінах гідності й благополуччя особистості. У свою чергу, це дозволяє вивчати людську безпеку у контексті глобального соціуму й єдиного людства. У результаті людина виступає як об'єкт

безпеки, незалежно від територіальної приналежності, суверенітету нації чи конкретного суспільства. Нарешті референтним об'єктом безпеки стає сама людина, її оточення (життєвий простір, середовище), її діяльність, ризики, загрози й вразливі місця.

Подальший розвиток теорії секьюритизації призвів до розмежування філософського й соціологічного напрямів в її інтерпретації й відокремлення процесу секьюритизації від дискурсивних практик в соціологічному підході, де його слід розглядати як стратегічний (прагматичний) процес, що відбувається всередині, й як частину конфігурації обставин, що включає певний контекст, зокрема, психокультурні диспозиції аудиторії й влади [21].

Деякі сучасні соціально-гуманітарні теорії розширили розуміння суб'єктивного виміру безпеки, приєднавши до аналітичного поля проблеми соціокультурні, психологічні й феноменологічні чинники, що впливають на сприйняття індивідом й соціальними групами власної захищеності. Так, у соціологічних дослідженнях З. Баумана була розглянута модифікація сприйняття безпеки у суспільстві споживання: прагнення до компульсивних покупок вчений пов'язував з відчуттям безпеки [22]. У деякій мірі небезпека асоціюється з невизначеністю: туманністю життєвих перспектив, відсутністю окреслених паттернів й нормативних зразків, що визначають сенс і стратегію життя. Стан свідомості людини суспільства споживання, яке породжує фобії та страхи, пов'язаний з проблемою недемаркованої свободи людини – онтологічним й етичним розмежуванням між об'єктивними обставинами, зовнішніми і примусовими по відношенню до волі та можливостей людини, а також сферою особистісної відповідальності. Недемаркована свобода, коли кожна людина визначає міру відповідальності за вчинки й їх наслідки, створює відчуття підвищеної особистісної відповідальності за будь-які невдачі та відсутність онтологічної опори, що є основою стабільності, захищеності від випадкових загроз, численних небезпек. Така свобода породжує бажання людини відчувати себе у безпеці в умовах існування споживчої системи цінностей. Таким чином, З. Бауман вважає, що купуючи товари чи послуги, окрім задоволення гедоністичного інстинкту, споживачі намагаються відчутти агонію – стан відсутності безпеки, адже компульсивні придбання є щоденним ритуалом екзорцизму, вигнанням привидів невизначеності [22].

Концептуалізація теоретико-методологічних підходів до дослідження безпеки у суспільстві пізнього модерну продовжується у працях Е. Гідденса, У. Бека, Н. Лумана, П. Штомпки та ін., які співвідносять безпеку з такими соціальними фактами сучасності як довіра й ризик.

Е. Гідденс одним з перших у своїй теорії структуризації сформулював концепт онтологічної безпеки, визначаючи її як конфіденційність або довіру, що являють собою природній й соціальні простори, включаючи базові екзистенційні параметри самості й соціальної ідентичності [23, с. 100-101]. Традиційне суспільство мало справу з загрозами переважно природного характеру, тоді як сучасне – стоїть перед викликами ризиків, похідних від діяльності самої людини. Ризики техногенного походження з розвитком науково-технічного прогресу стають чисельними й непередбачуваними, набуваючи характеру глобальної загрози. Окрім того, присутність елементів випадковості та турбулентності, закладених у саму соціальну систему, сприяє розвитку середовища інституалізованих ризиків. У суспільстві модерну у багатьох сферах на матеріальному рівні безпека життя людини підвищилася, в той час як з'явилася проблема відчуття особистісної безпеки та збереження життя.

Е. Гідденс стверджує, що відчуття особистісної безпеки є похідним від базової довіри, яка формується у ранньому дитинстві, протилежністю цьому почуттю є екзистенційна туга й страх [23, с. 20-21]. В епоху модерну довіра набуває модифікованих форм, пов'язаних з розвитком абстрактних систем (гроші, експертні системи тощо). Онтологічна безпека витікає з психологічної потреби в рутинізації життя. Традиційне суспільство спрямовувало соціальну активність людини у давно апробованих напрямках рутинізації дійсності в межах релігійної космології. В умовах пізнього модерну рутинізація повсякденності не пов'язана з орієнтацією на минуле, будь-які традиції перевіряються у світлі нової інформації й постійно модифікуються, тому найгостріше постає проблема ідентичності особистості, яка стає проектом самої себе, постійно змінним нарративом. Онтологічна безпека стає в таких умовах нестабільною і вимагає постійного оновлення, фактично зводиться до суб'єктивного почуття впорядкованості та стійкості оточуючого світу, що досягається шляхом рутинізації повсякденності.

Послідовник Е. Гідденса, Ф. Кассель зауважує, що онтологічна безпека - це психологічний стан, еквівалентний відчуттю себе ніби вдома з самим собою й оточуючим світом, і це пов'язано з досвідом керованого рівня тривоги. Людина, спираючись на правила існування й маючи можливості мобілізувати ресурси для повторювання повсякденних дій щодо досягнення стану комфорту, виконує дії у визначеній послідовності. Будь-який збій такої програми буде сприйматись як тривога, і вона щосили прагнутиме

забезпечити передбачуваність розвитку подій [24]. Іншими словами, безпека життєдіяльності людини є нічим іншим як створення онтологічних меж повсякденності. Існування спільного знання й потреба в онтологічній безпеці сприяє відтворенню приписів, зразків соціальної поведінки задля відтворення соціальної структури суспільства. Стрімке збільшення темпів розвитку в умовах науково-технічного прогресу призводить до витіснення традиційних механізмів забезпечення онтологічної безпеки. Необхідною умовою і вирішальним чинником підтримки безпечного функціонування сучасного соціуму стає довіра як засіб нейтралізації або мінімізації визначеного комплексу загроз в межах прийнятної ризику.

Німецький соціолог У. Бек вводить до наукового обігу термін «суспільство ризику», розуміючи під ним модель сучасного світу, де ризик є постійно діючим соціальним фактом. Середовище ризику епохи пізнього модерну постійно примножується ростом знання, техніко-технологічними й інституціональними зсувами. Людство, усвідомлюючи існування різного роду ризиків, намагається вирішувати проблеми, пов'язані з тим, що ризики повинні бути перетворені на надійність (безпеку) і обмеженість можливостей експертних систем боротися з загрозами. Довіра у цьому сенсі є необхідною умовою нейтралізації або мінімізації визначеного комплексу небезпек в межах так званого прийнятної ризику. Збереження прийнятності ризику у відносинах довіри пояснюється наявністю деякої невизначеності щодо очікувань того, що дії з боку інших людей або інститутів будуть реалізовані в повній мірі. Досягнення безпеки можливе за умови рівноваги довіри й прийнятної ризику [25].

У концепції Н. Лумана довіра як механізм зниження невизначеності й ризику виступає необхідною умовою розвитку сучасних суспільств, зважаючи на їх складність, непрозорість, невпевненість [26]. Особливість теоретичних поглядів автора полягає у виділенні відмінностей у категоріальних парах «ризик/небезпека» і «ризик/надійність», побудованих асиметрично. Відмінність цих понять він визначає за шкалою «теперішнє-майбутнє» відносно розміру можливої шкоди. Якщо причини шкоди пов'язані з оточуючим світом, то безумовно мова йде про небезпеку, яка є продуктом середовища відносно об'єкта. Натомість ризик, скоріше за все пов'язаний з сферою суб'єкта, який виявляє свою активну позицію по відношенню до світу, що приймає рішення. Про ризик говорять тоді, коли прийняте рішення не завдало шкоди. Причому рішення щодо зниження ризику є теж ризикованим, тобто якщо рішення приймається, то ризик є його невід'ємною складовою. Н. Луман висловлює припущення з приводу того, що поведінки, вільної від ризику, не існує [27].

Згідно ідей П. Штомпки, стійкість й незмінність соціального порядку забезпечує відчуття екзистенційної безпеки, виражене у загальній довірі. Він звернув увагу на те, що клімат довіри й екзистенційна безпека у суспільстві порушується в період радикальної реорганізації політичних й соціальних інститутів. П. Штомпка ввів у науковий обіг поняття «травми трансформації», тобто соціальної (культурної) травми як прояву у свідомості людей дисфункціональних наслідків від докорінних соціальних змін, що мали драматичне відображення у їх житті. Створення санкціонованого загального культурного клімату має велике значення для функціонування стабільного суспільства. Культура довіри сприяє відкритим, спонтанним діям інноваційного характеру, підвищуючи рівень мобілізації, активності, свободи суспільства, стимулює інтенсивність взаємодії, посилює соціальні зв'язки. Для вияву «культури довіри» повинні бути присутні структурні можливості, що генерують довіру/недовіру. Серед них П. Штомпка виділяє п'ять макросоціальних обставин: нормативна стабільність/нормативний хаос (аномія); прозорість соціального порядку/неясність, прихованість політичних, економічних структур; прозорість соціального порядку/розмитість; підпорядкування влади законам/самоуправство і безвідповідальність; реалізація прав і суворе дотримання прав громадян/безсилля, безправність громадян, насилля з боку влади [28].

Цей етап інституціоналізації соціології безпеки характеризується тим, що постановка проблеми безпеки суттєво відрізнялася від попереднього етапу розвитку цієї галузі науки, адже її соціологічне розуміння у другій половині ХХ ст. розкривалося у контексті стабільності, стійкості соціальних відносин, соціального порядку, високим рівнем довіри у суспільстві й т. ін. Протягом 1970-1990 рр. у становленні соціології безпеки була здійснена спроба вирішення проблеми епістемологічного розподілу й деталізації характеристик двох типів безпеки, пов'язаних з об'єктивними загрозами й суб'єктивним сприйняттям безпеки. В цілому за цей період в даній дослідницькій галузі було розширено уявлення про суб'єктивний вимір безпеки, розкриті соціокультурні аспекти відчуття безпеки/незахищеності у масовій свідомості в умовах розриву з традицією й турбулентністю соціальних процесів, споживачами цінностями та культурно-патологічними формами ілюзорного відчуття особистісної безпеки. Дані аспекти є вкрай важливими у контексті трансформації загроз матеріального характеру, що приховані у віртуальній формі й

спрямовані на маніпулювання масовою свідомістю.

Третій (сучасний) етап розвитку соціології безпеки починається у 2000-х рр. й розглядається як період послаблення теоретичної інтеграції, подальшого розширення «домену безпеки», у першу чергу, за рахунок розмаїття означень предметної галузі, зокрема, появи таких самостійних проблем як безпека клімату, безпека оточуючого середовища тощо. Цілком імовірно, що для цього етапу характерним є оформлення самостійного статусу соціології безпеки по відношенню до інших систем наукового знання. Але й не виключається перспектива нарощування синергетичного ефекту, потенціальної взаємодії та взаємного доповнення, узгодженості раніше розроблених соціологічних теорій безпеки.

Підсумовуючи, зазначимо, що розвиток соціологічного знання поступово сприяв формуванню уявлень про безпеку в цілому, про соціальні умови забезпечення безпеки особистості, суспільства й держави, про джерела небезпек і ризиків в умовах невизначеності соціальних подій. Контекстний аналіз розглянутих теоретичних поглядів провідних соціологів сучасності дозволив визначити такі методологічно важливі напрацювання для осмислення проблеми безпеки як системні й інституціональні принципи розуміння соціальної реальності, які актуалізуються задля вивчення питань безпеки.

Сьогодні західна соціологічна думка після відносного затишшя у дослідженнях проблем безпеки отримала новий поштовх – розвиток нових концепцій з урахуванням сучасних реалій (глобалізація, переплетіння внутрішньої й зовнішньої безпеки, приватизація сфери безпеки, важливість окремої особистості як основного об'єкта захисту, покладання на окремі держави ролі гаранта безпеки – віддаленого стабілізатора) здійснює неабиякий вплив на національну безпеку світових держав. Незважаючи на те, що перед представниками академічних кіл постає безліч фундаментальних питань, які стосуються методологічних основ та предметної галузі концепції безпеки, в практичній політиці вплив ряду її положень і підходів простежується доволі відчутно. Саме тому, існуючий інтерес цілком правомірний. Маємо надію, що як у науковому середовищі, так і в політичних колах інтерес до даної концепції в подальшому буде тільки зростати. Адже мова йде про новий підхід до розуміння безпеки, необхідність якого обумовлена загостренням глобальних проблем, поглибленням міжнародних конфліктів, зростанням потреби сучасної людини у вільному розвитку. Важливо, щоб продовження осмислення викликів і загроз такому розвитку супроводжувалося б врахуванням негативних соціально-економічних, культурних, політичних наслідків теоретичних розробок й самокритичним ставленням прихильників концепції безпеки до її положень й висновків.

Література:

1. Spencer H. The evolution of society. Selection from Herbert Spencer's principles of sociology / Spencer H. / Ed. and with introd. L. Robert. Chicago, 1967.
2. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм; [пер. с фр., составление, послесловие и примечания А.Б. Гофмана]. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
3. Вебер М. Основные социологические понятия / Вебер М. // Западно-европейская социология XIX-начала XX веков. – М., 1996. – С. 455-491.
4. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / Сорокин П. А. [общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Соколова; пер. с англ.]. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
5. Wæver O. Towards a Political Sociology of Security Studies / Wæver O. // Security Dialogue. 2010. Vol. 41, № 6. – P. 649-658.
6. Brodie B. Ed., The Absolute Weapon. New York: Harcourt & Brace, 1946.
7. Brodie B. Strategy as a Science / Brodie B. // World Politics, 1949. – Vol. 4. № 1. – P. 467-488.
8. Kahn H. On Thermonuclear War / Kahn H. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1961.
9. Kahn H. War Gaming, RAND Corporation paper / Kahn H., Mann I. – Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1957. – P-1167.
10. Schelling Th.C. An Essay on Bargaining / Schelling Th.C. // American Economic Review. 1956. Vol. 46. № 3. P. 281-306.
11. Schelling Th.C. The Strategy of Conflict: Prospectus for a Reorientation of Game Theory / Schelling Th.C. // Journal of Conflict Resolution. 1958. Vol. 3. № 2. – P. 203-264.
12. Wohlstetter A. J. Selection and Use of Strategic Air Bases, RAND Corporation Report R-266 / Wohlstetter A. J., Hoffman R. J., Lutz, Rowen H.S. – Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1954.
13. Wolfers A. "National Security" as an Ambiguous Symbol / Wolfers A. // Political Science Quarterly, 1952. Vol. 67, No. 4 (Dec.). – P. 481-502.
14. Booth K. Security and Emancipation / Booth K. // Review of International Studies. 17 (4). – P. 313-326.

15. Jones R. Security, Strategy, and Critical Theory / Jones R. – Boulder, CO: Lynne Rienner, 1999.
16. Booth K. Theory of World Security / Booth K. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
17. Booth K. Critical Security Studies and World Politics / Booth K. - Boulder, CO: Lynne Rienner, 2005.
18. Barkawi T. The Postcolonial Moment in Security Studies / Barkawi T., Laffey M. // Review of International Studies. 32 (2006). – P. 329-352.
19. Buzan B. Security: a New Framework for Analysis / Buzan B., Wæver O., Wilde J. de. – Boulder, London, 1998.
20. Doty R. L. Immigration and the politics of security / Doty R. L. // Security Studies, vol. 8, № 2-3, 1998/1999.
21. Balzacq Th. Securitization Theory. How Security Problems Emerge and Dissolve / Balzacq Th. – New York, 2011. – 272 p.
22. Бауман З. Текучая современность / Бауман З. [пер. с англ. / под ред. А.В. Асочакова]. – СПб., 2008. – 240 с.
23. Giddens A. Modernity and Self-identity, Stanford / Giddens A., 1991. – 264 p.
24. Dziebel G. On Anthony Giddens Concept of Ontological Security, the Problem of Human Motivational Grounds and the Paradoxes of Consciousness / Dziebel G. – [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.kinshipstudies.org/MAsociology/CEU.OntologicalSecurityPaper.pdf>.
25. Бек У. Общество риска на пути к другому модерну / Бек У. – М.: Прогресс-традиция, 2000. – 84 с.
26. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Луман Н.: пер. с нем. – СПб.: Наука, 2007. – 648 с.
27. Луман Н. Понятие риска / Луман Н. // THESIS, 1994. – Вып. 5. – С. 135-160.
28. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / [пер. с пол. С.М. Червонной]. – М.: Логос, 2008. – 664 с.